

ПРОПОЗИЦІЯ НЕЗУМОВЛЕНОЇ РЕЦЕПЦІЇ В РОМАНАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Поява роману Юрія Андруховича - "Рекреації" - не дарма викликала на початку 1992 року переважно негативну реакцію серед читачької аудиторії, зосібна в діаспорі. Адже то був час, коли в Україні та за її межами переживалось особливе національне піднесення у зв'язку з реальними перспективами духовного відродження, що мислилося, головним чином, як повернення до власних національних витоків. І раптом перший роман молодого письменника не тільки не продовжував утверджувати традиційні українські цінності, а й чимало з них підважував. Тут навіть чулася іронія над особливо важливими для української традиції поняттями, такими як рідна мова, поезія і відповідно - місце поета у світі, національно-патріотичні інтенції тощо. Звісно ж, це завдало прикрасі тим, хто сповідує недоторканність національних стереотипів. Особливе обурення цих читачів викликало поведження в "Рекреаціях" з образом українського поета і ставленням до художньої мови.

Невдовзі після публікації твору в розмові з М.Рябчуком на сторінках "Сучасності" Ю. Андрухович зазначив, що крім інших завдань він ставив собі за мету "зруйнування одного дуже шкідливого стереотипу, закоріненого в нашій національній свідомості, - це ставлення до поета як до месії, здатного порятувати націю, порятувати людство..."¹ Йдеться про соціально-історичну заангажованість українського письменства, його майже приреченість трактувати літературну творчість виключно під кутом зору актуальних національно-політичних проблем.

Головні герої романи "Рекреації", українські поети - Ростислав Мартофляк,

Гриць Штундера, Юрко Немирич, Орест Хомський (україномовний поет з Ленінграда), - подаються на запрошення Павла Мацапури, ("геніального постановника всіх епох і народів"), до містечка Чортополя, аби взяти участь у святі Воскресаючого Духу. Це свято, як впливає із опису паломницького руху та патріотичного настрою молоді, що над'їжджає до цього містечка (відсутнього на географічній мапі України), має виразне національне забарвлення. Воно нагадує перші масові національні заходи в Україні, свідком яких був Андрухович (перша "Червона Рута" в Чернівцях, проголошення в Коломиї Української Духовної Республіки тощо): "Атмосфера "Рекреацій" вельми передає чудово знану бубабістами атмосферу незлічених поетичних маніфестацій, до участі в яких їх запрошено..."² Проте в "Рекреаціях" чітко відбита тенденція до іншого розуміння завдання української культури (і літератури зокрема) в умовах національно-суспільних зрушень. Як відзначає М. Павлишин, "у "Рекреаціях" осмислюється кінець парадигми національної культури як засобу боротьби за виживання нації і початок парадигми національної культури як нормального відображення багатоманітності сучасного життя..."³

Про зняття "святості" з образу українського поета свідчать прямі й опосередковані характеристики головних героїв "Рекреацій". Особливо яскраво в цьому плані є характеристика, що її дає Марта своєму чоловікові Ростиславу Мартофляку та його друзям-поетам: "Зрештою, хлопці вони талановиті, чесні, непродажні, цвіт нації, діти нового часу, тридцятирічні поети, кожен гадає, що він пуп землі, а насправді лиш сексуальна

невдоволеність і розпалене самолюбство..."⁴ І справді, всі ці поети (крім Гриця Штундери) прибувають до Чортополя не так для програмної участі у святі "Воскресаючого Духу", як для пошуків нових і гострих пригод. Марта також змушена їхати на свято, тому що її чоловік погрожував напитись до беззями, якщо він буде один. Вона приїхала, але Ростислав не дотримав обіцянки. Сама Марта, з огляду на її ім'я і роль на початку твору, постає "земною" жінкою, допущеною до кола покликаних мистецтвом (подібно до героїні з тим самим ім'ям в "Меланхолійному вальсі" О.Кобилянської). Проте вона далека від того, щоб ідеалізувати свого чоловіка та коло його друзів-поетів і чи не єдина з-поміж усіх здатна реально оцінити їхню поведінку. Вона усвідомлює свою роль - бути вимушеною жрицею свого чоловіка у повсякденному житті, і це її мало надихає: "Ти справжній фан мого чоловіка, - відповідає подумки вона одному студенту, - тож повинен принаймні руку поцілувати тій, котра пере шкарпетки твого ідола і варить йому зупу..."⁵ Характеристика, якою наділяє Марта свого чоловіка, містить властиве для стилю Андруховича амбівалентне поєднання різних і традиційно несумісних понять: "батько двох моїх дітей, мій чоловік Мартофляк Ростислав, схильний до повноти й алкоголю, пияк, волоцюга, люблячий батько, популярний громадський діяч, кандидат у депутати..." тощо. Звісно, такий образ поета, далеко не в усьому, м'яко кажучи, відповідає уявленню про поета як покликанця своєї країни і народу, і тільки вказує на поета як обранця долі. Коли всі - Мартофляк, Штундера, Немирич, Хомський - збираються разом, їм передовсім залежить на щирому, цікавому і вільному спілкуванні, а до власної художньої творчості вони ставляться досить недбало: Мартофляк повсякчас нагадує про незавершеність свого роману у віршах, Орест Хомський марно силкується пригадати щось із написаного ним, а Гриць Штундера взагалі відпродав свій рукопис за десять доларів доктору Попелю із Швейцарії (як виявиться, чортові). Друзів-поетів значно дужче вабить розкішна вечеря в ресторані (за чужий кошт), аніж офіційна програма святкових заходів. Вони полюбують, особливо Мартофляк, публічні поетичні виступи, які Марта називає "привселюдною мастурбацією".

Ще іронічнішим є образ поета в наступному романі Ю. Андруховича - "Московіаді". Головний персонаж, відомий поет з України

на ім'я Отто фон Ф., згадує про своє поетичне покликання, хіба тоді, коли необхідно виправдати свою відсутність: "Ти ж знаєш, я пишу роман у віршах..."⁶ . Найкращим місцем поетичного натхнення для нього є гаряча ванна: "Більшість віршів ти створив саме у гарячій воді. Бо у гарячій воді ти здатен бути великим, добрим, геніальним і самим собою водночас."⁷ Це звучить явно опозиційно до всіх концепцій щодо вищих, небесних джерел поетичного слова.

Більше того, в "Московіаді" автор не утримується від вільного, ба навіть глумливого поводження із символом українського слова і духу - народним співцем, кобзарем, котрий виникає в уяві Отто фон Ф. за неможливих обставин: спершу його вводять під руки "двійко маленьких негритосів", а потім він "ледь чутно перебирає струни, сівши на кам'яному виступі, поруч із барельєфним зображенням танцюючого фавна."⁸ Змішування різних за природою і змістом понять (тут - аполонівського й діонісійського начал) Андрухович часто використовує для перегляду звичних, усталених відношень між певними явищами. Цей прийом - один з небагатьох наскрізних для даного тексту. Але це робиться не для "зниження" тих або інших понять чи уявлень, як радше з метою звільнити їх від стереотипних нашарувань. Так, обігрування звичних феноменів "низької" і "високої" сфери через вільне їх перекомбінування призводить до помітного "оземлення" останніх, але в цьому саме й виявляється заперечення традиційної ієрархічної системи мислення й поведінки. Полярні, на звичний розсуд, оцінки перестають тут бути альтернативними, у вільному авторівському примноженні вони засвідчують розмаїтість буття, коли хочете, його плюральність. Руйнується не сам первинний зміст символу чи об'єкта, а сприйняття його стосовно протилежного члена опозиції. Оскільки "дуалістичне мислення неминує призводить до ієрархізації, де один полюс бінарної опозиції оцінюється вище за другий", деконструктивна критика стверджує услід за Ніцше "вільну гру світу без істини, без початку, який подається для вільної інтерпретації".⁹

За допомогою іронії на всіх рівнях оповіді автор "Рекреацій" і "Московіади" здійснює переоцінку звичних моделей ставлення до того чи того феномена життя і творчості, приділяючи особливу увагу усталеним

метафізичним твердженням. Навзамін останніх пропонується власне, альтернативне бачення сутності цих явищ, або дозволяється (в "Рекреаціях") кожному з героїв висловлювати власний погляд на світ.

Однак авторська іронія має свої межі, е речі, що обігруванню не піддаються. Це слід рішуче наголосити. Так, за всього позірно недбалого ставлення до власної поетичної творчості й мистецького життя Мартофляк насправді трактує їх винятково поважно. В глибині душі він також гостро переживає недовгі, але щасливі хвилини спілкування з друзями, доля яких його по-справжньому хвилює: "...тож я ніколи не допишу свій роман, але дідько з ним, головне, що ми на святі, і я скажено радий бачити вас, чудові хлопчиська, мої братове, - тебе, Хомський, що вмієш видобути поезію навіть з лайна, і тебе, Грицю, народжений у Караганді, що носиш на чолі чорне пасмо волосся, немов вічну жалобу, і тебе, Юрко Немирич, що вмираєш повсякдень у цьому дурнуватою світі, а всі думають, що ти лишень вимахуєшся, ви славні великі хлопці, я віддам усе золото земне зо один єдиний рядок будь-кого з вас, за це щастя - брести з вами майже наосліп..."¹⁰

Свідомість кожного з поетів, що приїжджають на свято "Воскресаючого духу", помічена своєю трагічною рисою, що має коріння в їх минулому або теперішньому житті. Той же Грицько Штундера, котрий разом з Немиричем майже нахабно веде себе в крайслері доктора Попеля, приїхав до Чортополя, аби знайти рештки села, з якого в роки сталінського терору було депортовано всіх жителів, у тому числі і його батька. Опис подорожі Гриця до місця тієї трагедії геть позбавлений іронічного звучання, на своєму шляху цьому персонажеві доводиться долати незвичайні небезпеки, що постають як жажливі візії минулої людської катастрофи. При цьому характерно, що Гриць долає цей шлях у козацькому одязі, з оселедцем, як у запорожця, - цього безсумнівного (для автора і персонажа) героя реального життя і вертепного дійства. Гриць (автор) засуджує злочини минулого, але і тепер він наражається на гримаси абсурдної системи, коли бачить на місці колишнього батьківського села розпочате будівництво "центра міжнародного туризму "Гуцулочка". "Будівництво почато в 1947 році"¹¹, - влучно зазначає Гриць.

Роман "Московіада", що починається блискучою іропічно-пародійною оповіддю,

поступово переводиться в русло гротескно-сатиричного стилю. У цьому романі Андрухович намагається не лише висміяти прояви мрійливого графоманства або цинічно нахабного ставлення до творчості в середовищі тих, "хто при літературі", а й показати всю абсурдність і духовну неспроможність власне радянської системи писанини з усіма її примусовими й організаційно-куруючими інституціями. Така система виявляється необхідним органом саме імперської влади, - семиповерховий літературний гуртожиток, в якому мешкає і Отто фон Ф., символізує пеприродню й безглузду структуру всього Радянського Союзу. Жителі того "літературного будинку" нагадують "не так творців літератури, як їх персонажів"; їхні "неповторні голоси коридорні кажуть щось один одному, схрещуються, перетинаються, злягаються, вони повідомляють, що закипів чайник, наспівують "несіпмнесольнарану"..."¹² Будь-який нормальний діалогізм голосів у тому середовищі просто неможливий, оскільки більшість голосів мало чим різняться між собою, навіть у коридорі.

Автору "Московіади" закидали, що він вводить у роман надмір патетичних промов, де звинувачує приречену імперську систему.¹³ Справді, в другому романі Андруховича переважає авторський голос і мало місця відводиться самим персонажам для творення свого власного світу за принципами вільної гри (що характерно для "Рекреацій"). Викриття сторопілої імперської системи здійснюється в широкому стильовому діапазоні: від грайливої чорної іронії до сатирично-гротескних епізодів та образів, що починають переважати наприкінці твору, де Отто фон Ф. потрапляє на збіговисько вже мертвих ідолів імперії, що їх він остаточно знищує разом з рештками власної колоніальної залежності. Помітна одноплановість сатиричного зображення російських шовіністів чи взагалі проімперських сил, гіперболічне висміювання їх заважає віднести роман "Московіада" до явищ іостколоніальної культури. Адже, як знаємо, "постколоніальність у культурі ... обережна щодо чітких гасел, простих категорій, всепояснювальних мітів та однозначних історичних розповідей і схильна радше до іронічного світосприймання"¹⁴. Роман "Московіада" виражає радше антиколоніальні погляди, які "заперечують легітимність імперської влади та похідних

від неї ідеологічних конструкцій... викривають насильність, підступність та незаконність колонізатора..."¹⁵ Передумовою виникнення постколоніальної ситуації є звільнення від логоцентричного світосприймання, для якого характерна обов'язково ієрархічна система цінностей з постійним наголосом на одному члені бінарних опозицій. Тільки за умов зваженого підходу до всіх історичних фактів можливе необтяжене минулим творче самовиявлення.

Один із варіантів такого світосприймання Ю. Андрухович і пропонує, що особливо стосується "Рекреацій". Композиційною основою цього твору є кариавалізація художнього світу за принципами вертепного дійства, із синхронним існуванням різних часових площин в одному просторовому полі. Впродовж свята "Воскресаючого духу" активізується світ "нечистої сили" (яким заправляє чорт у вигляді доктора Поиеля із Швейцарії), що переплітається зі створеним самими поетами (зокрема, Хомським) художнім часопростором. А можливо, це сфера існування художніх персонажів розгортає сферу життя, і власне це персонажі роману вважають своїм головним покликанням. Крім того, в романі стирається чітка грань між подіями минулого і теперішніми діями

персонажів (саме так в уяві Гриця Штундери до рівня реальності підносяться жахливі візії переслідувань його предків). Неприйняття світоглядної одноплоскощинності, раз по раз нав'язуваної людині життя в якості безумовної реальності, виразно виявляється наприкінці роману, коли всіх учасників свята насильно змушують стати учасниками державного перевороту, розіграного за сценарієм Мацапури. Світ, в якому ми існуємо, постає, таким чином, в Андруховича як множинний світ, що не тільки утривавлюється в особистому переживанні, а й сам стає об'єктом індивідуального творення. Тому разом зі ствердженням значимості співіснування різних світоглядних систем побільшується й особиста відповідальність за наслідки кожного індивідуального втручання в перебіг життя, в тому числі й за власний художній світ. Але доконечною умовою того, аби витворюваний митцем (кожним із нас!) відтинок простору і часу міг органічно інтегруватися в уже існуючу культурно-життєву множинну єдність, є визнання *альтернативного* характеру *власної* пропозиції. А це, відповідно, передбачає готовність (що і є пафосом творів Ю. Андруховича) визнати значимість і неповторність інших "голосів" з їх "іншою" грою.

Примітки

1. Сучасність. - №2, - К., 1992 р. - с. 117
2. *Р.Корогородський*. Примітки.- Андрухович Ю. Рекреації. Романи.- К., 1996.- С.270.
3. *М.Павлишин*. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті.- К, 1997.- С.238.
4. Тут і далі текст цитується за виданням: Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи.- К., 1996.- С.36
5. С.41
6. С. 163.
7. С. 123.
8. С. 119.
9. *М.К.Booker*, A Practical Introduction to Literary Theory and Criticism, N.Y., 1996.- P.59-60.
10. С.54.
11. С.81.
12. С.115.
13. Див: *К.Москалець*. Незадоволення твором.- Сучасність. - 1993.- №9.- С.70-74.
14. *М.Павлишин*. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті.- К., 1997.- С.238.
15. Там само.

Summary

The article deals with the novels by Yuri Andrukhovych - *Recreations* and *Moskoviada* - as revisions of some fixed Ukrainian attitudes towards such notions as the poet's image and role in society, art poetry, the standard native language. These aspects are considered in correlation with the post-colonial discourse in literature.